

УДК 94:316.64]:32(438)"20/21"

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.12>

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА (90-ТІ РОКИ ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.): ТЕНДЕНЦІЇ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Буліга Микола,

кандидат історичних наук,

докторант кафедри всесвітньої історії

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0009-0003-0864-7984

У статті аналізуються особливості формування та еволюції державної політики історичної пам'яті в Республіці Польща в період 90-х років ХХ – перших двох десятиріч ХХІ століття. Доведено, що державна політика історичної пам'яті зазнала в досліджуваній період еволюційних змін. Автор статті аналізує основні тенденції в еволюції державної політики історичної пам'яті, виокремлює особливості, що виразнювали зміни в історичній політиці та державній політиці історичної пам'яті, проводить паралелі з Україною.

На сучасному етапі проблеми історичної пам'яті та державної історичної політики є досить актуальними й викликають інтерес не лише дослідників-науковців, а й широкого суспільного загалу. Представлена стаття спирається на аналіз широкої історіографічної бази й, безумовно, буде цікавою не лише для фахівців, а й для представників органів державної влади та місцевого самоврядування, які є відповідальними за формування та реалізацію державної політики історичної пам'яті.

Сучасний науковий дискурс стосовно оцінки важливих аспектів історичного минулого переріс не лише рамки наукових обговорень, а й державні кордони, що нерідко проявляється у використанні історії задля політичних маніпуляцій суспільною думкою. Колективні уявлення про минуле набувають ціннісно-сміслового виміру виключно в соціальному контексті й детермінуються «соціальними рамками». Людські спільноти реконструюють минуле на потребу сьогодення. Зміни соціально-політичного контексту неминуче тягнуть за собою переформатування колективної пам'яті, що яскраво увиразнилося на прикладі Республіки Польща.

Історична пам'ять конструюється та твориться суспільством. Ці процеси можуть відбуватися стихійно, або як наслідок змін у суспільстві, або ж можуть відбуватися цілеспрямовано та свідомо. В останньому випадку говорять про творення політики пам'яті. Політика пам'яті формується та здійснюється державою як легітимним представником усього суспільства. До простору формування політики пам'яті долучається безліч суб'єктів (зокрема, політичні сили, засоби масової інформації, регіональні представництва тощо).

Ключові слова: історична пам'ять, історична політика, Республіка Польща, Україна, колективна пам'ять, індивідуальна пам'ять, тенденції, новітні підходи.

Bulyga Mykola. State policy of historical memory in the Republic of Poland (90's of the XX – beginning of the XXI century): trends, evolution and experience for Ukraine

The article analyzes the peculiarities of the formation and evolution of the state policy of historical memory in the Republic of Poland in the period of the 90s of the 20th century – the first two decades of the 21st century. It is proved that the state policy of historical memory has undergone evolutionary changes during the researched period. The author of the article analyzes the main trends in the evolution of the state policy of historical memory, singles out the features that marked the changes in the historical policy and the state policy of historical memory, draws parallels with Ukraine.

At the present stage, the problems of historical memory and state historical policy are quite relevant and are of interest not only to researchers-scientists, but also to the general public. The presented article is based on the analysis of a wide historiographical base and will certainly be interesting not only for specialists, but also for representatives of state authorities and local self-governments, who are responsible for the development and implementation of the state policy of historical memory.

Modern scientific discourse regarding the assessment of important aspects of the historical past has outgrown not only the framework of scientific discussions, but also state borders, which is often manifested in the use of history for political manipulation of public opinion. Collective ideas about the past acquire a value-meaning dimension exclusively in the social context and are determined by "social frameworks". Human communities reconstruct the past for the needs of the present. Changes in the socio-political context inevitably lead to reformatting of collective memory, which was clearly demonstrated by the example of the Republic of Poland.

Historical memory is constructed and created by society. These processes can occur spontaneously, or as a result of changes in society, or they can occur purposefully and consciously. In the latter case, there is talk of creating a memory policy. The politics of memory is formed and carried out by the state as a legitimate representative of the entire society. Many subjects (including political forces, mass media, regional offices, etc.) join the space of memory policy formation.

Key words: historical memory, historical policy, the Republic of Poland, Ukraine, collective memory, individual memory, trends, new approaches.

Актуальність та історіографія проблеми. Дослідження національної історичної пам'яті та державної політики історичної пам'яті не втрачають актуальності впродовж десятиліть не лише в Україні, а й загалом у світі. Представлена стаття спирається на значущий доробок української та зарубіжної історіографії, яка дає змогу різносторонньо проаналізувати та простежити еволюцію політики пам'яті в Республіці Польща за період тридцяти останніх років. Цей досвід може бути корисним для України, оскільки останнім часом є чималі прогалини з формуванням на державному рівні політики історичної пам'яті. Нинішня війна з Російською Федерацією особливо актуалізує цю проблему.

Історичну пам'ять та державну історичну політику досліджували українські вчені Ю. Шаповал, А. Киридон, Л. Стрільчук, А. Нінічук, І. Наумова, А. Коник та інші. Важливий доробок для усвідомлення значущості історичної пам'яті для національної самоідентифікації належить зарубіжним ученим П. Нора, М. Хальбваксу, Є. Єдліцькому, які є широко цитованими в представленій статті.

Виклад основного матеріалу. Поняття історичної пам'яті, як і будь-яке інше, яке лежить у міждисциплінарній площині (історії, соціології, філософії, культурної антропології), не має однозначного визначення. Слушною є думка українського дослідника Ю. Шаповала, який вважає, що політика пам'яті – це до певної міри метафорична конструкція, яка не має єдиного чіткого визначення. Найчастіше «політика пам'яті» розглядається як спосіб підтримання політичними засобами «надчутливості» соціуму до його травматичного історичного досвіду [15].

Сучасний світ підтверджує той факт, що трактування історії та сформована на цій візії історична політика можуть бути потужною зброєю в руках політиків, які мають у своєму розпорядженні бачення та міфи. Саме тому формування в сучасному суспільстві візії подій минулого є невід'ємним складником державної політики історичної пам'яті, а сама історія стає важливим політичним важелем. Тому не випадковим у сучасній гуманітаристиці є виникнення понять «історична пам'ять», «політика пам'яті» [8, с. 48].

Сучасні вчені-гуманітаристи звертають увагу на те, що в політиці пам'яті й у стратегіях побудови ідентичності визначальним стає формування образу ворога (внутрішнього та зовнішнього), коли власну націю зображають у ролі незмінної жертви й відбувається «експорт провини». Виявом такої історичної політики на міжнародній арені стають вимоги до сусідів (наприклад, кроки, щоб юридично визнати ті чи ті події минулого актами геноциду) [4]. Власне, саме ці дії простежують останніми роками в політиці Республіки Польща.

Чималий внесок у розвиток концепту історичної пам'яті зробив знаний французький соціолог М. Хальбвакс, який у книзі «Соціальні рамки пам'яті» [14] ще у 1925 році здійснив розмежування понять «історична пам'ять» та «колективна пам'ять». Ці поняття уявлялися йому антагоністичними, оскільки колективна пам'ять, що формується штучно, під чийсь групові інтереси, неминуче супроводжується руйнуванням історичної пам'яті, бо витісняє з неї цілі шари історії, які не узгоджуються з панівними в цьому суспільстві стереотипами. Однак сконструювати на такому протиставленні концепт «об'єктивної» історичної пам'яті навряд чи можливо [8, с. 49–50].

На переконання українського історика Ю. Шаповала, на відміну від пам'яті як такої, історична пам'ять «генетично» запрограмована на оцінку. Їй притаманні не просто пригадування й відтворення, а й своєрідний рефлекс сприйняття чи несприйняття, схвалення чи осуду. Кожний історичний факт потрапляє ніби під софіти й стає об'єктом прискіпливого аналізу. До того ж цей аналіз здійснюється, як правило, людиною небезсторонньою. Це надає майже необмежені можливості для маніпулювання суспільною свідомістю [15]. Фактично, поняття політики пам'яті можна звести до тлумачення як маніпуляції символами та образами минулого, яку здійснюють на всіх рівнях агенти влади.

Однією з перших держав, що мали соціалістичне минуле, на шлях перегляду власної історичної політики ступила РП, її досвід є доволі цікавим для нашої країни. Адже українці та поляки є не просто сусідніми країнами й мають тривалу спільну історію, але останніми десятиліттями розвивається співробітництво та стратегічне партнерство між країнами [12, с. 188–191]. У посткомуністичній Польщі відбувався процес офіційного перегляду власної історичної політики щодо східних сусідів, зокрема й щодо до України. Уже 3 серпня 1990 року Сенат РП видав Ухвалу, якою засудив акцію «Вісла» 1947 року. У документі зазначалося, що відповідальною за масові переселення українців є комуністична влада. Цим рішенням Сенат фактично визнавав часткову відповідальність польської сторони за акцію, організовану режимом Болеслава Берута [13, с. 224]. РП стала державою, яка однією з перших визнала незалежність України 2 грудня 1991 року [12, с. 143–145].

Наступні кроки до офіційного розширення польсько-української співпраці проявилися в підписаному під час візиту до Польщі Президента України Л. Кравчука в травні 1992 року «Трактаті про добре

сусідство, приязні відносини і співпрацю»¹, де, зокрема, обумовлювалися права національних меншин на збереження й розвиток етнічної, культурної, мовної, релігійної ідентичностей та принципи догляду за ними, що вже існують, а також віднайденими в майбутньому місцями військових і цивільних поховань [16].

Вітчизняна державна політика історичної пам'яті в неартикульованому вигляді почала формуватися з моменту розпаду Союзу РСР і постання незалежної України й мала загалом національно спрямоване наповнення. Традиційно склалося, що цей сектор державного управління в Україні контролювався за безпосереднього керівництва президентів і тому залежав від їхніх особистих поглядів. З невеликими розбіжностями історична політика до 2005 року здійснювалася послідовно, але характеризувалася аморфністю, амбівалентністю, мала кон'юнктурний характер, проводилася в загальному річищі досягнення компромісів заради примирення суспільної думки між послідовниками пострадянського й державницького наративів [9, с. 155]. Тобто політичні лідери країни намагалися не стільки формувати історичну свідомість громадян, як пристосовувати історичну політику до ситуативних обставин.

Як зазначається в аналітичній записці «Концептуальні засади державної політики пам'яті», підготовленій Національним інститутом стратегічних досліджень, наприкінці 90-х років ХХ – на початку ХХІ століття, під час відзначення ювілейних дат, проведення комеморацій, формування календарних святкових днів відбувалося часткове повернення до традицій радянського періоду. Така позиція давала змогу певною мірою зберігати громадський спокій, проте переводила спірні проблеми історичної тематики в латентний стан, не вирішуючи назрілих питань і не пориваючи з радянською традицією.

І якщо в 90-х роках ХХ століття в Республіці Польща, як і в Україні, відбувається процес переосмислення власної історії та здійснюються спроби формування державної політики історичної пам'яті, то фактично якісно новий етап реалізації історичної політики починається з початку ХХІ століття. Із цього часу державна політика пам'яті, її змістовне наповнення й методи роботи зазнають кардинальних змін. Принциповість позиції та рішучість дій у справі формування колективних уявлень про минуле послугували однією з головних причин загострення внутрішньо- й зовнішньополітичної полеміки навколо питань історичної пам'яті [8, с. 56].

Політичний польсько-український дискурс навколо питань історичної пам'яті характеризувався гострою полемікою щодо трактування різних історичних подій спільної історії, пов'язаних, наприклад, із початком Другої світової війни, героїзацією УПА, українсько-польського міжнаціонального протистояння на Волині в роки Другої світової війни, постаттю С. Бандери, відкриттям меморіального кладовища Орлят у Львові тощо [10, с. 330–331].

Як вважає українська дослідниця історичної пам'яті та історичної політики Л. Стрільчук, дослідженнях історичної пам'яті є загальноновизнаною думка про те, що маніпуляції зі спогадами й пам'яттю є зручним інструментом для управління суспільною свідомістю. А звідси найпоширенішою темою дослідження в галузі історичної пам'яті стала проблема політики пам'яті, тобто вивчення ролі політичного сегменту у виробленні й формуванні певних цінностей історичного минулого з якоюсь соціально-політичною метою. Особливо це характерно для країн, які ще тільки шукають свою модель національної ідентичності, а цими пошуками користуються ті чи ті політичні сили. У цьому сенсі й Україна, і Республіка Польща є доволі показовим прикладом. Зазначимо, що така практика має місце як в Україні, так й у РП, і такий стан триватиме доти, поки український народ перебуватиме в стані невизначеності в справі формування й пошуку національної ідентичності та самосвідомості [8, с. 58].

На думку дослідниці А. Коник, політика пам'яті означає здійснення владною верхівкою чи панівною елітою контролю над конструюванням знань про минуле, який досягається через інтерпретацію історії, організацію масової історичної освіти (через держзамовлення на підручники, у яких викладено офіційний курс історії), організацію музейної та архівної бази, монументальну пропаганду, комеморативну практику, форми міфологізації (відзначення державних свят, символіка, меморіали), топоніміку (перейменування назв вулиць, населених пунктів), ЗМІ тощо [3, с. 158]. Очевидно, що всі ці практики активно застосовують як у Польщі, так і в Україні.

Зміни в державній політиці історичної пам'яті РП особливо яскраво проявилися з приходом до влади партії ПіС. Це найбільша партія правого спрямування в Польщі, яка перебувала на польській політичній сцені з кінця травня 2001 року. За історію свого існування ПіС двічі формувала уряд Польщі (2005 та 2006 роки), тричі опинялася в опозиції – у 2001, 2007 та 2011 роках. В останньому скликанні Сейму партія «Право і справедливість» була найбільшою опозиційною силою. Нині «Право

¹ Договір про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво від 18 грудня 1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 43. С. 613.

і справедливість» поєднує елементи суспільного й національного консерватизму, а також солідаризму. З приходом до влади ПiС у РП на суспільну арену країни принесено і власне трактування історичної минувшини з гіпертрофованим почуттям націоналізму та історичної справедливості. Формування під таким поглядом національної політики пам'яті в РП відчутно загострило українсько-польські міждержавні й міжнаціональні взаємини [11, с. 194–195].

Небезпека використання історії в політичних цілях очевидна. Наприклад, польський учений Є. Єдліцький визначає два варіанти, коли за допомогою історичної пам'яті можна досягнути максимального напруження й конфронтації в суспільстві: 1) освяченням деяких історичних подій, які б перетворили їх на впливові символи та міфи; 2) нагадуванням про масові кривди з вини іншої групи чи сили. Дослідник доводить, що колективна пам'ять може бути «холодною» або «гарячою», якщо «холодна» зберігає чи консервує факти, то «гаряча» – продукує політично актуальну версію минулого, а подальший розвиток подій залежатиме від емоційного напруження в суспільстві [2]. Звернення до героїко-войовничої («звитяжної») історії та відсутність відповідальності за завдані образи іншим суспільствам формують так звану пам'ять війни. Наприклад, героїзація в Україні УПА, С. Бандери, а водночас ухвалення в липні 2016 року Сеймом Республіки Польща резолюції «Про встановлення 11 липня Днем пам'яті поляків, жертв геноциду, вчиненого ОУН-УПА». Фактично, ця ухвала Сейму перекреслила всі напрацювання науковців та політичних еліт двох країн за чверть століття [7, с. 179] і продемонструвала діаметрально різні, непримиренні підходи до формування політики пам'яті в сучасних Україні та Польщі [5, с. 78].

У РП інституцією, що відповідає за формування державної політики історичної пам'яті, є Інститут національної пам'яті – Комісія з розслідування злочинів проти польського народу (Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (IPN)) – науково-дослідний інститут у Польщі з функціями слідства й обвинувачення. Інститут національної пам'яті створено відповідно до Закону про Інститут національної пам'яті від 18 грудня 1998 року [8, с. 64].

ІПН посідає досить важливе місце в суспільно-політичному житті РП. У своїй роботі установа керується згаданим «Законом про ІПН». Як зазначено на офіційному сайті установи, ІПН покликаний зберегти пам'ять про:

- втрати, які пережив польський народ під час Другої світової війни й після неї;
- патріотичні традиції боротьби проти нацистських і комуністичних окупантів;
- боротьбу за незалежну Польську державу на захист свободи й людської гідності [6].

ІПН діє відповідно до обов'язку розслідувати злочини проти миру, людяності й воєнні злочини та потреби компенсувати шкоду, якої зазнали репресовані й постраждалі від тоталітарних режимів. Підпорядкований Сеймові, який затверджує його бюджет і містить центральне управління у Варшаві, а також одинадцять регіональних управлінь у найбільших містах Польщі. Часові межі, у межах яких працює інститут, – це період з 1939-го до 1989 року включно, тобто період Другої світової війни, а також комуністичне правління [8, с. 65].

На переконання автора, ефективність державної політики історичної пам'яті напряму залежить від рішень, які ухвалює президент, парламент, уряд та інші державні інституції, наприклад, Інститути національної пам'яті в РП та Україні. Усі вони мають урахувувати позицію громадянського суспільства, історичне минуле, національну структуру суспільства.

На жаль, мусимо констатувати той факт, що Україна на сьогодні, очевидно, програє РП у плані формування та реалізації політики державної історичної пам'яті, як і в продукуванні підручників та літератури наукового й науково-популярного плану, яка б висвітлювала проблемні сторінки спільної історії [8, с. 69].

Державна політика історичної пам'яті в суспільстві впроваджується через масові історичні наративи (освітні та просвітні програми з історичної тематики, передачі на радіо, телебаченні, документальні та історичні фільми, науково-популярні статті в журналах та газетах, пам'ятні знаки й меморіали). Втрата історичної пам'яті або її значна деформація здатні зміщувати суспільні орієнтири, породжувати масовий песимізм і ворожнечу [15]. Порозуміння між суб'єктами у сфері політики пам'яті досягається через не лише організоване пригадування спільного минулого, а й через забуття. Ю. Шаповал у цьому сенсі вдало підкреслює: «Політика пам'яті – це процес вибудовування співзвучних настроїв епохи (і певних політичних сил) образів минулого...» [15]. Політика пам'яті є тим символічним ресурсом, який цілком допустимо використовувати, зокрема, у процесі політичного та культурного суперництва політичних еліт на народів із тією лише увагою, що політика пам'яті має сприяти консолідації міжнаціональних і міждержавних взаємин.

Фактично, політика пам'яті, яка формується та здійснюється на цьому історичному етапі в Україні та Республіці Польща, є своєрідною канвою для міждержавних двосторонніх взаємин. Виявлені факти

свідчать про певні диспропорції і перегини у формуванні історичної пам'яті щодо сусідів Польщею та прогалини й недопрацювання в здійсненні історичної політики Українською стороною.

Література:

1. Договір про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво від 18 грудня 1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 43. С. 613.
2. Єдліцький Є. Поєднання? Але кого з ким? URL: <http://prima.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um>
3. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіа культури. *Вісник Львівського університету*. Вип. 32. Львів, 2009. С. 153–163.
4. Yarosh Y., Kalishchuk O. History, Historical Memory, Memory Policy: theoretical and methodological aspect. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/download/124/1423/3155-1?inline=1>
5. Нінічук А. В. Концепт історичної пам'яті як чинник ускладнення українсько-польських взаємин. *VI Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша : зб.наук.пр./ за аг.ред. В. І. Бортнікова, Я. Б. Яроша*. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. С. 77–79.
6. Солдатенко В. Проблеми політики національної пам'яті і завдання її наукового забезпечення. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <http://www.memory.gov.ua/publication/problemi-politiki-natsionalnoi-pam-yati-i-zavdannya-i-naukovogo-zabezpechennya>
7. Стрільчук Л. Історична пам'ять українців та поляків: пошук шляхів примирення чи привід до конфлікту? *Історичні та політологічні дослідження. Науковий журнал. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «Трансформації історичної пам'яті»*. Вінниця, 2018. С. 176–183.
8. Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 368 с.
9. Стрільчук Л. В., Стрільчук В. В. Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин та співробітництва. Монографія. Луцьк : Волинські старожитності, 2013. 258 с.
10. Стрільчук Л. Паралелі історичної пам'яті у сучасних українсько-польських відносинах: співзвучності та протиріччя. *Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал*. № 2 (67), 2020. Вінниця, 2020. С. 328–335.
11. Стрільчук Л. Сучасний польський націоналізм і українсько-польські суперечності – нові обличчя старих проблем. *Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал*. № 1 (64). Вінниця, 2019. С. 192–200.
12. Стрільчук Л. В. Україна – Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець ХХ – початок ХХІ століття). Монографія. Луцьк : Волинські старожитності, 2013. 608 с.
13. Хахула Л. Україна та українці в офіційному та медійному дискурсах сучасної Польщі (перша половина 1990-х років). *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2010–2011. Вип. 3–4. С. 223–223.
14. Halbwachs M. *The Social Frameworks of Memory*. Oxford University Press Incorporated, 2023.
15. Шаповал Ю. Політика пам'яті в сучасній Україні. *Політика і права людини*. URL: <http://khp.org/index.php?id=1230112797>
16. Dziennik Ustaw RP. 1993. Nr 125. Poz. 573.